

DOI: <https://doi.org/10.28925/2519-4135.2024.413>

УДК 7.741/744.9(045)

Наталія Миколаївна БАЛАБУХА,

викладач, кафедра дизайну,
факультет образотворчого мистецтва і дизайну,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна,
ORCID: 0009-0007-0849-9474,
e-mail: n.balabukha@kubg.edu.ua

Оксана Григорівна ЗДОР,

старший викладач, кафедра дизайну,
факультет образотворчого мистецтва і дизайну,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна,
ORCID: 0000-0001-9914-5506,
e-mail: o.zdor@kubg.edu.ua

Катерина Володимирівна РАДЬКО,

старший викладач, кафедра дизайну,
факультет образотворчого мистецтва і дизайну,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна,
e-mail: k.radko@kubg.edu.ua

АЛЕГОРИЧНІ МАПИ ЯК КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ ФЕНОМЕН ДОБИ БАРОКО

Анотація: Дана стаття є органічним продовженням попередніх студій, присвячених картографії як окремому специфічному різновиду мистецтва, самостійному самотньому культурно-мистецькому феномену. Метою даної роботи є аналіз основних типів та особливостей

функціонування алегоричних мап. Основну увагу періоду бароко як найбільш плідному етапу концентрації польсько-української історичних і культурних зв'язків, способу налагодження діалогу й вибудовування співпраці. Така карта позиціонується як інструмент збереження національної та культурної ідентичності українців. Висвітлено аналоги та прототипи історичних алегоричних карт, що презентовані як артефакти, прояв художнього генію митців минулого. Проаналізовано низку творів графічного мистецтва та певних прикладів каліграфії – естампів, картографічних каліграфічних написів, розглянуто їх роль та особливості застосування при створенні та оздобленні алегоричних карт, які акцентують особливості, специфіку того чи іншого регіону, можуть сприяти створенню повного характерного портрету особистості правителя. Акцентовано, що синтез стилізованої мапи міста, графічних зображень і картографічних каліграфічних написів за допомогою інструментарію символічної мови презентувати карту як своєрідне інформаційне свідоцтво про географічні знання людства, водночас дає можливість сприймати мапу як витвір графічного мистецтва. Хронологічні межі дослідження – XVII-XVIII ст., один з найплідніших періодів з огляду на виникнення нових феноменів у полі мистецтва, активізації культурно-мистецьких зв'язків та взаємовпливу кількох національних традицій. Стаття є одним з небагатьох екскурсів у картографію як самобутній вид мистецтва, якому надано самостійного значення, і серед подальших перспектив вивчення можна поставити питання національних особливостей українського доробку в галузі картографії, яка постає синтезом мистецтва графіки та каліграфії.

Ключові слова: каліграфія, графічне мистецтво, естамп, шрифт, картографія, алегорична мапа

Вступ. Доба XVII ст. – XVIII ст. є одним із найяскравіших і найдраматичніших періодів у політичному, історико-культурному розвитку України етапом становлення національної ідентичності. В силу історико-політичних подій сьогодення сучасним українцям як ніколи близькі настрої, що панували на той час у Східній Європі, питання, що хвилювали тогочасну спільноту, що формувалася в ті буремні роки. Зацікавлення добою між Відродженням і Просвітництвом, нові трактування світоглядних основ художньої культури того часу пробудили цікавість до національних традицій, історії, культури. А. Андьял у своїй праці «Світ слов'янського бароко» акцентує єдність тогочасної історичної картини, яка виникла для країн цього регіону в XVII ст., визначає її як «світ прикордонних фортець» [6].

Постановка проблеми. Серед найцінніших проявів культури цього часу є феномен сарматизму, що розвився на землях Речі Посполитої. Переїнятий у античності, трансформований відповідно до локальних реалій міф ідеально наклався на притаманний Польщі й Україні культ лицаря-християнина, охоронця віри і бітьківської землі від зовнішнього ворога. Історико-політичні обставини, культурне підґрунтя суспільства сформували багатомовність тогочасної української культури, схильність до відтворення міфів на тлі барокових стереотипів. Основним засобом спілкування була латина, що співіснувала з церковно-слов'янською і польською, її універсальність дозволяла збагачувати привнесеними думками, доробком національний ґрунт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бібліографію з означеного питання можна умовно розбілити на кілька блоків, виокремивши праці з картографії, каліграфії, історико-культурного спадку XVII-XVIII ст., але комплексних ґрунтовних досліджень на

сьогодні майже не згадуємо, тому феномен що є на стику кількох наук, можемо вважати перспективним для подальших розвідок. І метою цієї статті є актуалізація питання національних особливостей українського доробку в галузі картографії, яка постає синтезом мистецтва графіки та каліграфії [2; 8].

Українці найсильніше з усіх східних слов'ян відчували протилежність між Римом і Візантією [2]. Тривале перебування українських земель у складі Речі Посполитої сприяло синтезу української та польської культур. Стосунки між цими сегментами загальнокультурного тла були непростими, компліментарними: вони були свого роду антагоністами одна відносно одної, відчуваючи взаємоприникнення і вплив одного компонента на інший. Козацька старшина переймала польські ідеали культури, український фольклор активно впливав на польське мистецтво, і цей вплив був значущим. Це явище варто сприймати комплексно, пам'ятаючи про європейський контекст.

Результати. Зв'язок традицій оформлення рукописної книги та образотворчих засобів в оформленні карт має давнє коріння. Види рукописного письма для позначення топонімів на географічних рукописних та перших друківаних картах західної Європи вражають глядачів своєю досконалістю. Впродовж 400 років відтворенню та поширенню карт служила європейська гравюра. Авторські та репродукційні естампи випускалися видавцями, колекціонувалися знавцями як абсолютно рівноцінні твори. Часто картографи виступали одночасно і граверами, і видавцями. Тиражовані в естампі, карти отримували нове життя, ставали доступнішими, що сприяло демократизації цього виду мистецтва.

У картографії особливо цінується точність, зручність для визначення розташування, орієнтації на певній

території. Але картографи часто створюють мапи не лише з цією метою. Карта з вишуканим орнаментом, яскравими ілюстраціями, декорованою, але і функціональною компасною розою більше пасувала як прикраса на стіну, ніж допоміжний засіб для мандрівника. Тобто такі витвори були не прикладними, а скоріше мистецькими.

На перших картах зображення і тексти були виконані вручну на пергамені. Натомість рукописні написи на паперових картах поступово змінювалися на гравійовані, які точно відтворювали рукописні форми. Літери топонімів на мапах мають не менш важливе значення, ніж самі зображення. За допомогою шрифту виділялися головні і другорядні елементи та об'єкти. Сьогодні система позначень, кольорів, типу шрифтів при створенні карт уніфікована, проте художнє, зокрема шрифтове оформлення перших карт було втіленням стилю, який панував у скрипторіях. Одночасно з каліграфічними школами існували і картографічні, які часто мали тісні зв'язки і спільну графічно-стилістичну мову.

Яскравим прикладом такої взаємодії є діяльність видатного фламандського картографа, науковця і каліграфа Герарда Меркатора, який у 1540 р. вигравіював та видав посібник з навчання письму курсивом, де обґрунтував його чіткість, зручність та швидкість для написання географічних назв. Меркатор зосередився винятково на італійському курсиві й адресував його вченим та граверам. Курсивні літери з вишуканими розчерками стали графічною оздобою його карт, вони відповідали основним рисам курсивного канцелярського та книжкового письма XIV-XV ст., а саме поєднанню курсиву і розвинутого розчерку – особливість попереднього періоду розвитку європейської рукописної книги. Використання більших за розміром літер римського капітального письма також перегукується з творчістю каліграфів того часу. Сьогодні саме курсив є

одним із основних типів набірнього шрифту на картах. Використання його рукописної версії в проєкті підкреслює тяглість графічної традиції.

Поруч із гуманістичним курсивом та формами римського капітального на європейських картах зустрічалися й інші типи рукописного письма: ротунда на карті 1563 р. португальця Діогу Омена, цілі фрази й окремі слова з ломбардських версалів на карті-портолані 1375 р. Авраама Крески, представника іспанської картографічної школи [3]. В цілому на картах, виконаних вручну, на відміну від гравійованих, можна спостерігати великий діапазон форм літер, написаних пануючими на той час видами письма. Картографи прагнули зберегти загальну узгодженість, єдність, цілісність і гармонійність образотворчих засобів [4].

Талант картографа проявлявся не лише у створенні географічно точного зображення, а й у вивченні можливостей мапи як різновиду мистецтва, інструменту комунікації. Діапазони використання мап не є взаємовиключними, в ряду з точними географічними, існують карти ігрові, у вигляді тварин чи людей, на об'єктах, алегоричні – т. зв. «картографічні курйози». В них відображені культурні, соціальні та політичні проблеми свого часу.

Антропоморфна мапа Йоганна Путча «Королева Європа» («Europa regina») 1533 р., яка уособлювала Європейський континент як королеву, надихнула на заняття картографією та спровокувала створення низки карт, які зображували земну поверхню у вигляді людей, тварин і рослин. Генріх Бюнтінг наприкінці XVI ст. видав географічний опис біблійних місць Палестини, особливо цікавими в якому є емблематичні мапи: Європа подана у вигляді королеви, Азія – в образі Пегаса, мапа світу – як листок конюшини. Європа Бюнтінга наслідує оригінальну

ксилографію Путча, має усі символи влади монарха: на голові корона (Іспанія) як визнання важливості та першості, зі скіпетром у лівій руці (Данія) і державою (Сицилія) в правій руці (Італія), країни центральної Європи утворюють вбрання. Карта символізує перевагу єдності в монархії Габсбургів.

Однією з найвідоміших зооморфних мап є «Бельгійський лев» («Leo Belgicus») – карта територій сучасних Нідерландів та Бельгії у формі геральдичного лева. Абриси цих територій нагадували силует лева, що часто зустрічався на гербах цього регіону. Перша мапа у вигляді лева відома з II пол. XVI ст., задумана Міхаелем фон Айцінгом і награвійована Францем Хогенбергом. Лев як символ сили, мужності й відваги, господар своєї долі, незалежний від ворогів, мав особливий відгук у тогочасному суспільстві, з'явилась велика кількість версій цієї мапи між 1583 і 1648 рр., поки тривала боротьба за самовизначення і незалежність від Іспанської імперії. До цієї теми звертались відомі європейські гравери й картографи Йодокус Гондіус та Клас Янсон Піскатор.

Висновки. Дослідження, відбір і узагальнення інформації, синтез відомостей із відповідних джерел дозволяють створювати і зараз алегоричні мапи міст як твори станкової графіки та інструменти не тільки для візуалізації інформації, пов'язаної з місцезоташуванням. Алегорична мапа покликана виконувати й комунікативні функції: освітню, соціальну, розважальну, рекламну, сприяти взаємозбагаченню української та польської культур. Особливо надихаючим є період бароко. Такі мапи можна позиціонувати як зразок творів, де яскраво дається взнаки синтетичність українського мистецтва періоду XVII ст. – XVIII ст., адже українське бароко розвивалось під впливом європейської й одночасно національної естетики, що пояснює його складність і у символіці, і за формою.

Сучасними митцями усвідомлена і активно використовується особлива виразність бароко, яка посилює вплив твору. «Багатий арсенал асоціативних засобів бароко сприяв митцям у перенесенні акцентів з життя у мрію, із щоденних людських пристрастей у світ вічних цінностей» [5, с.11].

Список використаних джерел

1. Вінтер Е. Візантія та Рим у боротьбі за Україну. 955-1939. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1944. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11948/file.pdf>
2. Гордєєв А. Карти-портолани Чорного моря XIV-XVII ст. Київ: ДНВП «Картографія», 2015. 216 с.
3. Кришталович У. Рукописні карти XVI-XIX століть. З фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів. Київ: ДНВП «Картографія», 2011. 216 с.
4. Маслюк В., Шевчук В., Яременко В. Аполонова люття. Київські поети XVII-XVIII ст. Київ: Молодь, 1982. 311 с.
5. Степовик Д.В. Леотній Тарасевич та українське мистецтво бароко. Київ: Наукова думка, 1986. 235 с.
6. Angyal A. Die slavische Barockwelt. Leipzig, 1961. S. 222-223.

Nataliia M. BALABUKHA,
Lecturer, Chair of Design,
Faculty of Fine Arts and Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropoliran University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID: 0009-0007-0849-9474,
e-mail: n.balabukha@kubg.edu.ua

Oksana H. ZDOR,
Senior Lecturer, Chair of Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropoliran University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0001-9914-5506,
e-mail: o.zdor@kubg.edu.ua

Kateryna V. RADKO,
Senior Lecturer, Chair of Design,
Faculty of Fine Arts and Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropoliran University,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: k.radko@kubg.edu.ua

ALLEGORICAL MAPS AS A CULTURAL AND ART PHENOMENON OF THE BAROQUE ERA

Abstract. This article is an organic continuation of previous studies devoted to cartography as a separate, specific type of art, an independent, original cultural and artistic phenomenon. The purpose of this work is to analyze the main types and features of the functioning of allegorical maps. The main focus is on the Baroque period as the most fruitful stage of the concentration of Polish-Ukrainian historical and cultural ties, a way of establishing dialogue and building cooperation. Such a map is positioned as a tool for preserving the national and

cultural identity of Ukrainians. Analogues and prototypes of historical allegorical maps presented as artifacts, a manifestation of the artistic genius of artists of the past, are highlighted. A number of works of graphic art and certain examples of calligraphy – prints, cartographic calligraphic inscriptions are analyzed, their role and features of use in the creation and decoration of allegorical maps are considered, which emphasize the features, specifics of a particular region, can contribute to the creation of a complete characteristic portrait of the ruler's personality. It is emphasized that the synthesis of a stylized city map, graphic images and cartographic calligraphic inscriptions using the toolkit of symbolic language presents the map as a kind of information certificate about the geographical knowledge of mankind, at the same time it makes it possible to perceive the map as a work of graphic art. The chronological boundaries of the study are the 17th-18th centuries, one of the most fruitful periods in view of the emergence of new phenomena in the field of art, the intensification of cultural and artistic ties, and the mutual influence of several national traditions. The article is one of the few excursions into cartography as an original form of art, which is given an independent meaning, and among the further perspectives of the study, one can raise the question of the national peculiarities of the Ukrainian development in the field of cartography, which appears as a synthesis of the art of graphics and calligraphy.

Key words: calligraphy, graphic art, print, font, cartography, allegorical map